

Vrijednosne orijentacije i religioznost

Mladen Labus

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: mladen@idi.hr*

SAŽETAK Vrijednosne orijentacije ispituju se u kontekstu modernizacije i tranzicije hrvatskog društva. Istraživanje se odnosi i na religijsko oblikovanje vrijednosnih stavova koji se strukturiraju u dominantnu vrijednosnu paradigmu. Po svojoj važnosti za socijalnu integraciju, one imaju značajke socioantropoloških i kulturnih kapaciteta prvoga reda. Vrijednosni stavovi sa snažno izraženom emocionalno-kognitivnom dimenzijom i socijalno-političkim određenjem uključuju naglašena patrijarhalna, autoritarna, etnocentrička, nacionalna i tradicionalna obilježja. Ona su diskriminacijski kriterij u određivanju tradicionalnog ili modernog polja vrijednosnih prioriteta.

U prihvaćanju tradicionalnih i modernih vrijednosti postoje razlike s obzirom na religioznost i nereligioznost ispitanika. Iako obje skupine ispitanika prihvaćaju obadva tipa vrednota, pa ta dva vrijednosna polja interferiraju, religiozni značajno više i prioritetnije participiraju na tradicionalnim vrednotama, a nereligiozni na modernijem vrijednosnom sklopu. U prihvaćanju tradicionalnih i modernih vrijednosti ispitanici se razlikuju i s obzirom na učestalost sudjelovanja u religijskoj praksi. Rezultati analize varijance religijske prakse i faktorski strukturiranih vrijednosnih orijentacija pokazali su povezanost tradicionalnih vrijednosnih orijentacija i učestalijeg sudjelovanja u religijskoj praksi, kao i potpuni izostanak takve prakse u ispitanika koji više prihvaćaju moderne (liberalne) vrijednosne orijentacije.

Vrijednosne orijentacije su proces i po svojoj su prirodi latentne, te se i nalaz istraživanja valja promatrati u sklopu širih modernizacijskih procesa.

Ključne riječi: vrijednosne orijentacije, tradicionalne vrednote, moderne vrednote, religioznost, nereligioznost, predmoderno društvo, moderno društvo, patrijarhalizam, autoritarnost, etnocentrizam, nacionalna tradicija, liberalizam.

Primljeno: 1. lipnja 2005.

Prihvaćeno: 12. lipnja 2005.

1. Uvod

Vrijednosne orijentacije, koje se ovdje istražuju, dio su vrijednosnih određenja koja pripadaju »konstitutivnom simbolizmu«, što leži u osnovi identiteta i solidarno-

sti zajednice (Parsons, 1988.: 42). Kao dio kulturno-simboličkog sistema društva one izražavaju strukturalnu uopćenost vrijednosnog sadržaja i način vrijednosnog presijecanja drugih strukturalnih podsistema društva. U sebi nose dvojstvo svoje strukturalne i dinamičke prirode. I upravo na tim pretpostavkama, vrijednosti i vrijednosne orijentacije istražuju se u svojim konkretnim semantičkim sadržajima kao »društvene činjenice«.

Metodološki problem u istraživanju vrednota najčešće se artikulira pitanjem: je li moguće vrednote teorijski i metodološki operacionalizirati kao i svaku drugu društvenu činjenicu? Skupljanje vrijednosnih stavova u određenu i konzistentnu strukturu oblikuje vrijednosne orijentacije. Vrijednosne orijentacije nastaju na strukturiranju određenih vrijednosnih stavova i određuju bitan dio kognitivnog, psihološkog, društvenog, moralnog, političkog identiteta pojedinca. U svim svojim značenjima vrednote su konstitutivno-egzistencijalno središte svakog pojedinca. Utoliko je i odnos prema njima odlučujući za egzistencijalan izbor svakog pojedinca, kao dio njegova svjetonazora.

Predloženi set pitanja u ovom istraživanju o vrijednosnim stavovima upućuje na vrijednosnu strukturu društva kao njegovu najvažniju integrativnu funkciju. Ovi su vrijednosni stavovi raznovrsni po svojim emocionalnim, psihološkim, moralnim, društvenim i političkim značajkama, pa su različite i semantičke razine njihova prihvaćanja. Druga temeljna značajka vrijednosnih stavova jest da oni predstavljaju dio identiteta ispitanika, koji se iskazuje u njihovu odnosu prema različitim kontekstima koji određuju njihovu egzistenciju: osobni, obiteljski, grupni, nacionalni, profesionalni, univerzalni (općečovječanski). Treća je temeljna značajka vrednota da odnos ispitanika prema njima ima primarno aktivan i voljni karakter, što znači da uključuje stav i djelovanje prema određenim vrijednosnim sadržajima. »Realitet socijalnoga sastoji se, sociološki gledano, u tome da članovi neke zajednice imaju jednake vrijednosne predodžbe koje na jedan određeni način utječu na njihovo djelovanje« (Kerber, 2002.: 19). Četvrto, vrednote su posredovane širokom mrežom društvenih značenja i imaju vlastitu dinamiku, što znači da su povijesno i društveno reevolutivne: stalno su u napetosti svoje već postojeće i svoje latentne strukture.

Vrednote koje se ovdje ispituju pripadaju tipu vrednota koje se mogu nazvati »participativnim vrednotama« (Supek, 1983.: 255), a većinom su usmjerene na kolektivne tipove identifikacije. One u sebi sadržavaju »snažne emotivne potencijale«, s tendencijom gubljenja identiteta pojedinca i njegovo utapanje u njihovu »supstancijalnu moć«. Nose »transcendentnu snagu identifikacije« i u svojim krajnjim oblicima imaju obilježja iracionalnoga i katkada mističnoga. Upravo je ta točka sjecište osi koja razdvajaju tradicionalnu i modernu vrijednosnu orijentaciju unutar procesa modernizacije. To se u najvećoj mjeri manifestira u konceptu nacionalne države, koji je insuficijentan procesima »druge svjetske modernizacije« (Beck, 2005.). To je najpregnantnije dato u sljedećem: »Načelo nacionalne države počiva na *ne-refleksivnosti* a ne – poput načela učinka – na *refleksivnosti*. Načelo učinka ističe *refleksivnu* i *recipročnu* legitimaciju« (Beck, 2005.: 52-53).

»Nacionalna se društva opijaju vjerom u kulturnu homogenost, u potrebu ograničenih, čuvanih teritorija, odnosa prijatelj-neprijatelj, mitova o podrijetlu i javnom sjećanju usmjerenom na to« (Beck, 2005.: 98).

Postoje brojna istraživanja i sociološke spoznaje o procesima modernizacije i vrijednosnoj paradigmi modernog društva, s »oslanjanjem na zakoniti i racionalni autoritet« (Inglehart, 1977.: 18). Vrijednosti koje ispituje ne pripadaju racionalnom diskursu, nego su svojim sadržajima upućene više na dimenziju emocionalnoga i nekritičkoga u psihološko-kognitivnoj strukturi pojedinca, te se svrstavaju među tzv. »participativne« vrednote. U sebi nose duboki psihološki sloj nesvjesnoga, pa i iracionalnoga, naginju prema totalitarizmu i prijemčive su za predrasude, kao distorziranog oblika vrijednosne svijesti. Općenitost koja se zasniva na ovom tipu vrijednosti, naglašava transcendiranje pojedinačne svijesti ili izdizanje grupne identifikacije. Na taj način stvara se jedna netrpeljiva općenitost, kakvu predstavljaju religijski ili nacionalistički totalitarizmi (Supek, 1996.: 237). Utoliko ovaj tip vrijednosti, teorijski, povijesno i sociološki, spada u kategoriju tradicionalnih i premodernih vrijednosti. Istraživanja o strukturalnoj modernizaciji na globalnom planu pokazala su da je ona uvelike posredovana kulturnom modernizacijom, koju karakterizira sekularizacija i individualizacija religijskih i moralnih vrijednosti, te racionalizacija društva. Modernizacija nipošto ne upućuje na širenje tradicionalnih vrijednosti, nego, naprotiv, upućuje na diseminaciju novih vrijednosti. (Ester, Halman, de Moor, 1994.: 2-3). Istraživanja vrednota na globalnom planu uključila su komparativna istraživanja brojnih zemalja, sa svih kontinenata, a prvenstveno su diferencirala moderne i postmoderne vrednote: od politike do spolnih i obiteljskih normi, religijskih vrijednosti, stavova prema ratu, slobodnom tržištu, što sve obilježava modernizacijske vrednote, do većeg naglašavanja i prihvaćanja slobode pojedinca, njegove samoaktualizacije, kvalitete života, te druge, kao naprimjer postmaterijalističke vrednote (Abramson, Inglehart, 1995.: X-XI). Nalazi istraživanja »Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu«, provedenoga na uzorku zagrebačke regije 1999. g., govore da su još uvijek dominantni tradicionalni oblici religioznosti, posredovani tradicionalnim obiteljskim vrednotama (Marinović Jerolimov, 2000.: 136). Analiza vrijednosnih orijentacija u zagrebačkoj regiji pokazala je pozicioniranost na strani tradicionalnih vrednota. (Labus, 2000.: 201). S obzirom na višerazinski raspored i raznolikost prihvaćenih vrednota, pokazali su se različiti sadržaji vrijednosne svijesti, u rasponu od individualnih do općečovječanskih (Jilek, 2000.: 205). Druga skupina autora provela je istraživanje vrednota u hrvatskom društvu, u sklopu europskih istraživanja vrednota, čiji su rezultati referentni i za istraživačku strategiju ovdje istraživanih vrijednosnih orijentacija (Europsko istraživanje vrednota – EVS, 2000.).¹

¹ Bogoslovska smotra, Zagreb, 70 (2000.) 2: 173-503. Radi se o sljedećim referentnim radovima: *Vjerovanje i religioznost* (Zrinščak, Črpić, Kušar), *Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu* (Aračić, Nikodem), *Bitne vrednote za uspješan brak u Hrvatskoj* (Baloban, Črpić), *Stavovi hrvatskih građana prema djeci* (Črpić, Koračević), *Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk* (Hoblaj, Črpić), *Muško i žensko između uloge i osobe* (Črpić, Biščan), *Dostojanstvo čovjeka i rad* (Zrinščak, Baloban, Črpić).

Prethodno navedena istraživanja dala su osnovu za formuliranje glavne hipoteze istraživanja o vrijednosnim orijentacijama te dvije posebne hipoteze.

Na temelju njih postavljena je *općenita hipoteza*: vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu još uvijek su dominantno tradicionalnog tipa vrijednosti, te da indiciraju određenu predmodernu socijalnu i vrijednosnu strukturu u tranzicijskom procesu.

Uz glavnu hipotezu postavljena je i *prva posebna hipoteza* o odnosu religioznih i nereligioznih ispitanika prema vrijednostima. Na temelju ranijih istraživanja mogu se pretpostaviti i razlike između religioznih i nereligioznih ispitanika u njihovim vrijednosnim orijentacijama.

Druga posebna hipoteza postavljena je na temelju istih istraživanja, kao pretpostavka o povezanosti određenih sociodemografskih pokazatelja i vrijednosnih orijentacija.

2. Napomene o indikatorima

Za utvrđivanje vrijednosnih orijentacija ispitanika korišten je set od 34 varijable, odnosno tvrdnje (stavovi) koji ih oblikuju, te intenzitet njihova prihvatanja.

Vrijednosni stavovi nose u sebi konotacije jake usmjerenosti na patrijarhalnost, autoritarnost, etnocentrizam, nacionalnu tradiciju, ekonomski liberalizam i odnos prema državi. Na temelju ovih »jakih varijabli« ispituje se osnovna hipoteza istraživanja, za koju osnove daju neka već spomenuta istraživanja u Uvodu, a koja bi trebala biti potvrđena ili opovrgnuta u ovom istraživanju. Njezino je osnovno pitanje: pripadaju li vrijednosne orijentacije većinski jednom tradicionalnom ili predmodernom stanju svijesti te kakva je struktura vrijednosne svijesti?

Ove su se vrijednosti ispitivale i s obzirom na religijsku samoidentifikaciju ispitanika, što znači da istraživanje nastoji dobiti uvid u strukturu vrijednosnih orijentacija prema religioznosti ispitanika. Tome je poslužila skala od šest stupnjeva. Ona diferencira religijsku samoidentifikaciju u rasponu od uvjerenih vjernika, religioznih, preko nesigurnih i ravnodušnih do nereligioznih i protivnika religije. Ta skala omogućuje razlikovanje među ispitanicima u odnosu na stupanj prihvatanja prethodno navedenih vrijednosnih stavova. Religijska samoidentifikacija ide ovim redom:

1. uvjereni sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči;
2. religiozan sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči;
3. dosta razmišljam o tome, ali nisam načistu vjerujem li ili ne /nesigurni/;
4. prema religiji sam ravnodušan;
5. nisam religiozan iako nemam ništa protiv religije;
6. nisam religiozan i protivnik sam religije.

Skala religioznosti od tih šest stavova sažeta je u četiri kategorije: 1. uvjereni vjernici; 2. religiozni; 3. nesigurni i ravnodušni; 4. nereligiozni. Na taj način njihova diskriminatorska struktura postaje vidljivijom.

U ispitivanju religijske prakse, korištena je varijabla učestalosti odlazaka u crkvu, sa skalom od pet stupnjeva: svaki dan, jedanput tjedno, jedanput mjesečno, rijetko, nikada.

Ispitivana je i povezanost religijske samoidentifikacije sa sociodemografskim varijablama spola, dobi, stupnja obrazovanja, mjestom boravka, zanimanja, makroregije i radnog statusa.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Struktura vrijednosnih orijentacija

Rangovi prihvaćanja vrednota nastali su na temelju vrijednosti (visina) aritmetičkih sredina i standardnih devijacija, kao pokazatelja prihvaćenosti pojedinih vrednota.

Tablica 1.
Rangovi prihvaćanja vrijednosti

Rang	Stavovi	Stupanj slaganja (%)			\bar{X}	σ
		Uopće se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Potpuno se slažem		
1	Briga o obitelji treba biti temeljna zadaća svake države	4,1	5,8	90,1	4,54	0,84
2	Postizanje socijalne pravde treba biti temeljni zadatak naše države	3,8	8,0	88,2	4,50	0,84
3	Zadaća je svake države da prije svega osigura red	6,4	5,8	87,9	4,46	0,94
4	Svima nama potrebna je snažna država	7,2	7,3	85,4	2,62	1,57
5	Svaki pedalj naše zemlje za nas treba biti svetinja	7,6	8,3	84,1	4,34	1,01
6	Boreći se za svoju državu kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo	13,2	11,4	75,4	4,05	1,21
7	Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja	12,9	12,3	74,7	4,04	1,20
8	Višestranački sustav garantira izražavanje interesa svih društvenih grupa	10,0	19,3	70,7	3,98	1,09
9	Svaki narod mora imati svoju državu	18,2	9,6	72,6	3,97	1,34
10	Bez vode svaki je narod kao čovjek bez glave	18,8	12,1	69,1	3,83	1,35
11	Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja	15,3	20,7	63,9	3,78	1,24
12	Naš narod, kao i svaki drugi, ima neke svoje posebnosti, koje drugi ne mogu ni shvatiti	16,1	18,1	65,9	3,76	1,21

Rang	Stavovi	Stupanj slaganja (%)			\bar{X}	σ
		Uopće se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Potpuno se slažem		
13	Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima	23,7	6,5	69,8	3,75	1,40
14	Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac	25,3	6,9	67,8	3,70	1,51
15	Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama	24,7	8,4	66,9	3,67	1,39
16	Samo privatna poljoprivredna proizvodnja omogućuje bolju snabdjevenost	17,5	26,0	56,5	3,62	1,20
17	Država mora danas imati veću ulogu u upravljanju privredom	23,0	22,3	54,7	3,50	1,32
18	Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija	22,8	26,0	51,1	3,47	1,25
19	Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje	25,7	17,8	56,5	3,45	1,31
20	Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu	22,7	29,3	48,0	3,38	1,26
21	Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne	31,2	18,8	50,0	3,33	1,42
22	Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinca	30,8	19,5	49,7	3,29	1,43
23	Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi	32,3	16,5	51,2	3,28	1,49
24	Nakon stoljetne eksploatacije konačno imamo priliku živjeti kao bogat narod	32,6	18,9	48,5	3,22	1,42
25	U strance ne smijemo imati previše povjerenja	34,9	19,0	46,1	3,15	1,40
26	Muškarcima su bliskije javne a ženama privatne aktivnosti	37,8	23,0	39,2	2,95	1,42
27	Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda	43,7	12,6	43,7	2,92	1,50
28	Odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost	52,0	7,4	40,6	2,71	1,61
29	Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ	52,8	10,4	36,9	2,64	1,56
29	Potpuna sloboda govora danas vodi dezorganiziranju društva	46,7	23,2	29,4	2,64	1,37
31	Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti	51,3	15,0	33,8	2,62	1,57
32	Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati	58,7	16,9	24,5	2,37	1,47
33	Svoje pretpostavljene treba slušati, čak i kada nisu u pravu	61,7	11,3	27,0	2,35	1,41
34	Nacionalno mješoviti brakovi moraju biti nestabilniji od drugih	61,6	16,1	22,4	2,26	1,36

Vrednote koje ispitanici najviše prihvaćaju i za njih očito imaju najveće značenje, raznovrsne su po svojim »semantičkim potencijalima« i međusobno isprepletene.

Tablica 1. pokazuje visoku prihvaćenost predloženih vrednota. Najveću prihvaćenost okupila je skupina vrednota s vrlo visokim vrijednostima aritmetičke sredine (iznad 4,0). Riječ je o vrednotama koje se mogu smatrati kolektivnim vrednotama, a koje se odnose na stav prema obitelji, nacionalnoj tradiciji, državi, socijalnoj pravdi. Opterećene su intenzivnim emocionalno-kognitivnim značenjima i pripadaju »participativnim« vrednotama, smještenima u tradicionalne vrednote.

Dakle, najviše pozicionirane vrednote jesu:

- briga o obitelji treba biti temeljna zadaća svake države;
- postizanje socijalne pravde treba biti temeljni zadatak naše države;
- zadaća je svake države da prije svega osigura red;
- svima nama je potrebna snažna država;
- svaki pedalj naše zemlje za nas treba biti svetinja;
- boreći se za svoju državu, kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo;
- prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja.

Iako smo iz metodoloških razloga postavili kriterije za tradicionalne i moderne vrijednosti, i na ovom se primjeru »najviših vrednota« pokazuju teškoće u interpretaciji. Kao što proizlazi iz same biti (društvenih) vrednota, vrijednosni stavovi nisu uvijek jednoznačni, nego su dvoznačni ili čak višeznačni, a katkada čak i suprotstavljenih značenja. Načelno, to znači da i u društvenim znanostima viševalentna logika slijedi modalnu logiku jednoga postmodernog stanja: pravo na viševalentnost vrijednosnih izbora. Naime, iako bi se vrednota obitelji, kako je ovdje iskazana, smjestila u tradicionalno polje vrednota, ona se može tumačiti i na drugačiji način: kao čovjekovu težnju u modernom industrijaliziranom društvu, s cijelim nizom svojih »obezličenih« uloga, s »gubitkom središta« (H. Sedlmayr, 2001.), samo da postigne svoju čvrstu emocionalnu i egzistencijalnu točku. Obitelj može biti ta dragocjena zaliha moralne i emocionalno-psihološke snage čovjeka.

Visoka pozicioniranost socijalne pravde govori o snažnoj senzibiliziranosti za tu vrednotu, a ujedno i jakoj težnji da se ona ostvaruje kao konkretni socijalni realitet. Ispitanicima nije sugerirano da je to jedna od temeljnih vrednota Ustava RH.

Također visokoprihvaćena tvrdnja – *zadaća je države da prije svega osigura red*, s izrazitom sugestijom autoritarnosti države, u sebi nosi i izvjesnu dvojbu: je li to »izvorni« stav prema državi, ili je to reakcija na aktualno stanje u pravnoj sferi države i insuficijentnosti u zaštiti ljudskih prava u najširem smislu.

Tvrdnja *svaki pedalj naše zemlje treba za nas biti svetinja* znači »tvrdu« varijablu s jakim etnocentričkim i iracionalnim značenjem. Ova vrednota predstavlja izraz

kolektivne strukture svijesti, s jakim stupnjem identificiranja i gubljenja individualnosti, što je svrstava u tradicionalni tip vrednota.

Predložena tvrdnja *svima nama je potrebna snažna država*, cilja na autoritarnu inklinaciju ispitanika, što je u suprotnosti s modernim pojmom države kao okvira za razvoj pojedinca kroz forme civilnog društva. S druge strane, nalaz može upućivati i na osjećaj nesigurnosti u suvremenom svijetu moćnih geostrateških silnica.

I u ostalim vrijednosnim stavovima jake autoritarne, etnocentričke ili nacionalne tradicije, među najviše prihvaćenim vrednotama pokazuje se tradicionalna i kolektivna vrijednosna struktura svijesti.

Na rangu prihvaćenosti vrednota visokopozicionirane su i vrednote s aritmetičkom sredinom iznad 3,0. One su vrlo raznolike, i to kako prema tipologiji (individualne, grupne, socijalne) tako i prema semantičkim poljima koja pokrivaju (tradicionalizam, patrijarhalnost, nacionalna država, ekonomski liberalizam, etnocentrizam, autoritarnost), a u međusobnim su različitim odnosima i interferencijama: tipološkim i semantičkim. Svojim dinamičkim kontekstualizacijama one mogu poprimiti dva ili više značenja, s presjecanjem i prožimanjem vrijednosnih polja. Utoliko i njihova percepcija nije uvijek jednoznačna i konačna.

Treća grupa stavova, kao i prethodne dvije grupe, imaju različite vrijednosne konotacije i usvojene su kao moderne vrednote.

Rangovi prihvaćanja vrijednosti pokazali su hijerarhijsku strukturu, kada je riječ o njihovoj pripadnosti tradicionalnim ili modernim vrednotama. Rezultati pokazuju da su tradicionalne kolektivne vrednote među najviše prihvaćenima, s time da postoje dva izuzetka: *postizanje socijalne pravde treba biti temeljni zadatak naše države*, te *boreći se za svoju državu, kao narod smo izborili svoje dostojanstvo*, koje pripadaju modernim vrednotama.

Srednjeprihvaćene vrednote mješovito su raspoređene, s time da i u ovoj skupini prevladavaju tradicionalne vrednote. Najniže su prihvaćene vrednote u trećoj skupini, s vrijednošću aritmetičke sredine iznad 2,0, i one su većinom pozicionirane kao moderne vrednote.

Faktorska analiza napravljena je s ciljem da pruži uvid u unutarnju strukturu vrijednosnih orijentacija, koje se okupljaju u faktore na temelju vrijednosnih tvrdnji.

Latentne strukture faktora pokazuju unutarnju konzistenciju i povezanost odgovora ispitanika prema vrijednosnim orijentacijama.

Faktorska analiza komplementarna je ostalim metodskim postupcima (vrijednosti i religijska samoidentifikacija te vrijednosti i sociodemografska obilježja ispitanika) i ona predstavlja njihovu potvrdu i dopunu.

Tablica 2.
Faktorska analiza vrijednosnih stavova

Stavovi	Faktor I. Patrijarha- lizam	Faktor II. Autorita- rizam	Faktor III. Etnocen- trizam	Faktor IV. Nacio- nalna tradicija	Faktor V. Odnos prema vlasti	Faktor VI. Ekonomski liberalizam
	11,384% zajedničke varijance	8,592% zajedničke varijance	8,069% zajedničke varijance	7,402% zajedničke varijance	5,354% zajedničke varijance	4,904% zajedničke varijance
Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ	0,734					
Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama	0,708					
Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti	0,702					
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac	0,671					
Odgov djece je prije majčina nego očeva dužnost	0,625					
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najoštrije kažnjavati	0,485					
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima	0,429					
Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinaca	0,402					
Potpuna sloboda govora danas vodi dezorganiziranju društva	0,365					
Zadaća države je da prije svega osigura red		0,655				
Ustrajnostima nama potrebna je snažna država		0,618				
Postizanje socijalne pravde treba biti temeljni zadatak naše države		0,595				
Briga o obitelji treba biti temeljna zadaća svake države		0,573				
Bez vode svaki je narod kao čovjek bez glave		0,464				
Medu nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje			0,685			
U strance ne smijemo imati previše povjerenja			0,645			
Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda			0,474			
Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi			0,467			

Stavovi	Faktor I. Patrijarhalizam	Faktor II. Autoritarizam	Faktor III. Etnocentrizam	Faktor IV. Nacionalna tradicija	Faktor V. Odnos prema vlasti	Faktor VI. Ekonomski liberalizam
	11,384% zajedničke varijance	8,592% zajedničke varijance	8,069% zajedničke varijance	7,402% zajedničke varijance	5,354% zajedničke varijance	4,904% zajedničke varijance
Naš narod, kao i drugi, ima neke svoje posebnosti koje drugi ne mogu ni shvatiti			0,457			
Nacionalno mješoviti brakovi moraju biti nestabilniji od drugih			0,436			
Boreći se za svoju državu kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo				0,726		
Nakon stoljetne eksploatacije konačno imamo priliku živjeti kao bogat narod				0,723		
Svaki pedalj naše zemlje za nas treba biti svetinja				0,529		
Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne				0,509		
Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja				0,454		
Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja				0,452		
Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti					0,653	
Država mora danas imati veću ulogu u upravljanju privredom					0,508	
Svoje pretpostavljene treba slušati, čak i kada nisu u pravu					0,415	
Što se država manje miješa u privredu privreda je uspješnija						0,668
Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu						0,636
Samo privatna poljoprivredna proizvodnja omogućuje bolju snabdjevenost						0,611
Višestranački sustav garantira izražavanje interesa svih društvenih grupa						0,397

Rezultati faktorske analize (tablica 2.) daju uvid u latentne strukture vrijednosnih orijentacija ispitanika. Dobiveno je šest faktora latentnih struktura, koje predstavljaju unutrašnju konzistenciju odgovora ispitanika. Oni objašnjavaju 49,539% ukupne varijance. Ekstrahirani faktori uzeti su kao modeli za pozicioniranje vrijednosne strukture i vrijednosnih orijentacija, s obzirom na nagašene tradicionalne i emocionalno-kognitivne značajke u predloženim tvrdnjama.

Prvi faktor, koji u sebi sadržava najveći dio ukupne varijance, u svojoj je strukturi pretežno okupio stavove (9) koje smo nazvali *patrijarhalizmom*. Oni se najviše odnose na muške i ženske uloge u braku, zaposlenju, te odgoju djece. Taj faktor izražava dominantnu ulogu muškarca i zastupa »strogi« (autoritarni) odgoj djece. Isto tako sadržava i odnos prema drugačijima (homoseksualcima), kao i prema kolektivnim određenjima; pripada jednom tradicionalnom vrijednosnom sklopu predmodernog društva.

Drugi faktor objedinjuje vrijednosne stavove (5), koje smo, prema njihovim dominantnim značajkama imenovali *autoritarizmom*. Kako se radi o stavovima koji impliciraju podređen odnos prema autoritetu, kao i gubljenje autonomije i integriteta pojedinca, što su sve vrednote na kojima se temelji moderno i demokratsko društvo, jasno je da se ovi stavovi smještavaju u tradicionalni vrijednosni sklop. Struktura faktora pokazuje da se ovi stavovi prvenstveno odnose na državu. Percepcija države još uvijek je dominantno obilježena autoritarnim razumijevanjem, te je vidljivo da ovako izraženi stavovi ne participiraju na modernoj vrijednosnoj svijesti.

Treći faktor obilježava homogena strukturacija vrijednosnih stavova (6) »opterećenih« jakim emocionalnim nabojem i vlastitim pretpostavkama i predrasudama, što onemogućuje racionalno prosuđivanje i afirmaciju univerzalnih vrednota. U njemu se izražava nepovjerenje prema drugim nacijama, istodobno nekritički veličajući vlastitu naciju. Predstavlja jedan oblik autizma kolektivne svijesti i u sebi nosi latenciju mogućega patološkog stanja svijesti. U tom se faktoru ovi stavovi pretežno izražavaju kao odnos prema strancima, suradnja među nacijama, nacionalne posebnosti, nacionalno miješani brakovi. Ovaj faktor smo nazvali *etnocentrizmom* i on predstavlja pouzdan indikator za situiranje vrijednosne svijesti. U samoj teoriji, kao njezino temeljno načelo, postoji zahtjev socijalne antropologije i komparativne sociologije (još početkom dvadesetog stoljeća) da se etnocentrizam ukloni kao neprihvatljiv teorijski (i praktički) pojam.

Četvrti faktor sadržava šest stavova koji su homogeni u svojoj strukturi. Odnosi se najviše na nacionalnu tradiciju, na prošlost naroda, zajedničko podrijetlo, domovinu. Ovaj smo faktor nazvali faktorom *nacionalne tradicije*. Teorijski se tradicija najčešće razumijeva kao praksa koja zahtijeva veličanje prošlosti sa stvaranjem normi ili vrijednosti koje podrazumijevaju kontinuitet sa stvarnom ili zamišljenom prošlošću. Zahtjevi za simboličkom homogenizacijom prikrivaju temeljnu insuficijenciju tradicionalne strukture svijesti: autentični diskurs tradicije postoji samo kao dinamička i živa svijest o vlastitom identitetu u vremenu, koja se samo kritičkim hermeneutičkim propitivanjem razvija kao *živi dubovni i kulturni kontinuum*. Nekritički odnos veličanja tradicije (prošlosti) indicira određenu zatvorenu svijest, ponajprije za svoje mogućnosti. Vrednote sadržane u predloženim stavovima sugeriraju upravo anakroni odnos prema tradiciji, i ne mogu se svrstati u moderne vrednote.

Peti je faktor okupio tri vrijednosna stava, i heterogen je u svojoj strukturi. Imenovali smo ga kao *odnos prema vlasti*, a sadržava stavove koji uključuju odnos

prema sudstvu, ulozi države u upravljanju privredom, odnos prema pretpostavljenima. On uključuje raznolike konotacije, no daljnje analize (kao i rang prihvaćenosti vrednota) na vrijednosnoj osi tradicionalizam-modernizam pokazat će kojemu polju pripadaju ovi stavovi.

Šesti faktor okuplja četiri vrijednosna stava, a strukturiran je i imenovan kao faktor *ekonomskog liberalizma*. U sebi sadržava i stavove političkog liberalizma: liberalnog tržišta i otvorenog društva, pa je podesan indikator za tumačenje modernih vrednota.

3.2. Vrijednosne orijentacije i religijska samoidentifikacija

Analiza varijance napravljena je na faktorima s prediktorom religijske samoidentifikacije (uvjereni vjernici, religiozni, nesigurni i ravnodušni, nereligiozni i protivnici religije).

Signifikantnost od 0,01 pokazala se u šest faktora.

Tablica 3.
Vrijednosne orijentacije i religijska samoidentifikacija

Religijska samoidentifikacija	Faktor I. Patrijarhalizam	Faktor II. Autoritarizam	Faktor III. Etnocentrizam	Faktor IV. Nacionalna tradicija	Faktor V. Odnos prema vlasti	Faktor VI. Ekonomski liberalizam
	F-omjer = 36,6	F-omjer = 6,6	F-omjer = 14,9	F-omjer = 28,2	F-omjer = 11,9	F-omjer = 3,1
Uvjereni vjernik	+	0	+	+	+	0
Religiozan	-	0	0	0	0	0
Nesiguran i ravnodušan	-	-	0	-	0	0
Nereligiozan i protivnik religije	-	-	-	-	-	+

Analiza varijance je pokazala da prvi faktor (patrijarhalizam) iznadprosječno prihvaća skupina ispitanika – uvjerenih vjernika; faktor II. (autoritarizam) nije iznadprosječno prihvatila niti jedna grupa ispitanika; faktor III. (etnocentrizam) iznadprosječno prihvaća grupa uvjerenih vjernika; faktor IV. (nacionalna tradicija) iznadprosječno prihvaća grupa uvjerenih vjernika; faktor V. (odnos prema vlasti) iznadprosječno prihvaća grupa uvjerenih vjernika; faktor VI. (ekonomski liberalizam) iznadprosječno je prihvatila grupa nereligioznih i protivnika religije.

Rezultati analize varijance pokazuju da uvjereni vjernici najviše prihvaćaju vrijednosne stavove okupljene u šest faktora. Jedini je izuzetak šesti faktor kojega prihvaćaju nereligiozni i protivnici religije. Iz analize varijance može se zaključiti da grupa religijski samoidentificiranih ispitanika- uvjerenih vjernika najviše pripada tradicionalnim i predmodernim vrijednosnim orijentacijama.

Kako bi se dobio uvid u konkretan opseg razlika između religijski samoidentificiranih grupa ispitanika napravljeno je testiranje pomoću hi-kvadrata.

Tablica 4.
Vrijednosti i religijska samoidentifikacija (u %)

Vrijednosti	Uvjereni vjernici	Religiozni	Nesigurni i ravnodušni	Nereligiozni i protivnici religije
Dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ	44,4	31,7	32,1	30,7
Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama	78,1	59,2	62,2	55,0
Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti	46,7	35,2	32,1	32,8
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac	78,8	59,6	63,2	58,2
Odgov djece je prije majčina nego očeva dužnost	49,0	35,6	33,4	34,4
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati	33,4	18,1	17,6	20,1
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti prema roditeljima	80,0	64,2	60,5	55,6
Interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinaca	53,3	47,5	47,0	46,6
Potpuna sloboda govora danas vodi dezorganiziranju društva	32,7	27,9	30,7	25,9
Zadaća države je da prije svega osigura red	90,6	86,8	85,5	83,6
Svima nama potrebna je snažna država	89,8	84,6	80,1	76,7
Postizanje socijalne pravde treba biti temeljni zadatak naše države	88,1	89,5	85,5	87,8
Briga o obitelji treba biti temeljna zadaća svake države	92,4	90,1	84,5	87,8
Bez vode svaki je narod kao čovjek bez glave	77,6	67,3	58,1	54,0
Među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje	62,4	54,9	51,4	43,9
U strance ne smijemo imati previše povjerenja	55,1	40,8	42,6	31,7
Čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda	53,2	39,5	38,2	25,4
Dvije su glavne vrste ljudi na svijetu, jaki i slabi	57,7	47,3	45,9	46,0
Naš narod, kao i drugi, ima neke svoje posebnosti koje drugi ne mogu ni shvatiti	69,3	65,1	59,8	61,9
Nacionalno nješoviti brakovi moraju biti nestabilniji od drugih	28,1	19,8	18,2	12,7
Boreći se za svoju državu kao narod smo izborili i svoje dostojanstvo	89,9	84,8	72,6	71,4

Vrijednosti	Uvjereni vjernici	Religiozni	Nesigurni i ravnodušni	Nereligiozni i protivnici religije
Nakon stoljetne eksploatacije konačno imamo priliku živjeti kao bogat narod	55,7	46,2	40,2	37,6
Svaki pedalj naše zemlje za nas treba biti svetinja	89,9	84,8	72,6	71,4
Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne	57,9	46,6	40,2	42,3
Prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja	81,2	76,3	63,5	55,0
Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja	73,6	59,6	58,1	46,0
Sudstvo u krajnjoj liniji mora služiti vlasti	38,8	31,4	31,4	23,8
Država mora danas imati veću ulogu u upravljanju privredom	58,7	53,3	54,4	43,4
Svoje pretpostavljene treba slušati, čak i kada nisu u pravu	35,2	22,4	21,3	16,9
Što se država manje miješa u privredu privreda će biti uspješnija	50,4	51,1	50,7	55,0
Društveni napredak uvijek će počivati na privatnom vlasništvu	47,4	49,6	45,6	47,1
Samo privatna poljoprivredna proizvodnja omogućuje bolju snabdjevenost	60,0	54,7	53,0	52,9
Višestranački sustav garantira izražavanje interesa svih društvenih grupa	67,7	75,2	64,9	74,6
Svaki narod mora imati svoju državu	79,3	71,9	63,5	57,7

Tablica 4. prikazuje prihvaćanje vrijednosti s obzirom na religijsku samoidentifikaciju ispitanika, sa sažetim odgovorima slažem se, neodlučan sam, ne slažem se (potpuno se slažem i djelomično se slažem, neodlučan sam, djelomično se ne slažem, uopće se ne slažem).

S tvrdnjom *dobro je da u braku postoji jednakost između muža i žene, ali je bolje da muž ima posljednju riječ* najviše se slažu uvjereni vjernici (44,4%), dok se ostali slažu na razini oko 30%.

Tvrdnju *muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti* prihvaća 46,7% uvjerenih vjernika, 35,2% religioznih, 32,1% nesigurnih i ravnodušnih te 32,8% nereligioznih i protivnika religije.

U stavu *većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama* pokazuje se i visoka prihvaćenost ali i razlike među grupama. Taj stav najviše prihvaćaju uvjereni vjernici (78,1%), potom religiozni (59,2%) i nesigurni (62,2%), a najmanje ga prihvaćaju nereligiozni i protivnici religije (55,0%). Stupanj prihvaćanja linearno opada s opadanjem stupnja religioznosti. Razlike među grupama postoje i u tvrdnji *ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac*. Ovaj stav najviše prihvaćaju uvjereni vjernici (78,8%), a naj-

manje nereligiozni i protivnici religije (58,2%). Grupa religioznih ispitanika manje prihvaća tu tvrdnju (59,6%) od nesigurnih i ravnodušnih (63,2%).

Kako je ovdje riječ o tvrdnjama koje su srodne po svojim patrijarhalnim značajkama, zanimljivo je da su se, kroz odnos ispitanika prema njima, dvije tvrdnje rasporedile kao tradicionalno označene vrednote, a dvije kao moderne. U dvije tradicionalne vrednote uvjereni vjernici imaju najviši stupanj prihvaćanja, dok u modernim vrednotama imaju najmanji stupanj prihvaćanja, ali ipak dovoljno visok da izražavaju jedan moderan vrijednosni stav. Naglašeno patrijarhalni stav očituje se kada je riječ o ulozi žene u domaćinstvu te stavu o zaposlenosti supružnika.

Razlike se pokazuju i u stavu o odgoju djece. I dok ostale grupe ispitanika tvrdnju *odgoj djece je prije majčina nego očeva dužnost* prihvaćaju s oko 30% odgovora, uvjereni je vjernici prihvaćaju sa 49%.

Tvrdnja *bez vode je svaki narod kao čovjek bez glave* pokazuje razlike među grupama ispitanika. Ovu tvrdnju autoritarnog značenja prihvaćaju sve grupe ispitanika, pritom najviše uvjereni vjernici (77,6%), a najmanje nereligiozni i protivnici religije (54,0%). Prihvaćanje ovoga stava opada sa stupnjem religioznosti.

Razlika postoji i u tvrdnji koja sugerira jedno etnocentričko vrijednosno usmjerenje – *među nacijama se može ostvariti suradnja, ali ne i potpuno povjerenje*. Ovaj stav najviše prihvaćaju uvjereni vjernici (62,4%), manje ga prihvaćaju religiozni (54,9%), nesigurni i ravnodušni (51,4%), te 43,9% nereligioznih i protivnika religije. Iako ova vrednota spada u red tradicionalnih vrednota, ona se ne može tumačiti jednoznačno. Naime, ona može značiti i jedan pragmatički odgovor na realne odnose u suvremenom svijetu. Sigurno je da vrednota »povjerenja među nacijama« pripada značajnim modernim (čak postmodernim) vrednotama, no ona se tek treba izgraditi (kao što to pokušava npr. Europska unija) u Kantov »svjetski mir« na globalnom planu.

Tvrdnju koja u sebi nosi izraženu etnocentričku »poruku« – *u strance ne smijemo imati previše povjerenja* – više odbijaju sve grupe ispitanika osim grupe uvjerenih vjernika koja tvrdnju prihvaća s 55,1% odgovora. Značajna se razlika pokazuje i između uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika: uvjereni vjernici prihvaćaju taj stav a religiozni ispitanici, zajedno s ostalim grupama, opredijelili su se za jedan moderniji vrijednosni stav.

Značajna diskriminacijska razlika među grupama postoji i u tvrdnji *čovjek se može osjećati sasvim sigurnim samo kada živi u sredini gdje je većina pripadnika njegovog naroda*. Pokazuje se da jedino grupa uvjerenih vjernika natpolovično prihvaća ovu tvrdnju (53,2%), dok je ostali prihvaćaju značajno manje. Analiza pokazuje da se tri grupe ispitanika priklanjaju jednom modernijem stavu koji prevladava etnocentričku zatvorenost i stavlja pojedinca u središte. To, dakako, pretpostavlja razvijenu pravnu domenu države koja osigurava prava pojedinca. I u ovom je stavu zamjetna značajna razlika između uvjerenih vjernika i religioznih, pri čemu se religiozni priklanjaju jednom modernom stavu.

Kada je riječ o vrednoti s izraženom autoritarnom vrijednosnom »težinom«, onda se i tu zapaža razlika među grupama ispitanika. Tvrđnju *dvije su glavne vrste ljudi na svijetu – jaki i slabi* prihvaća 57,7% uvjerenih vjernika, dok je sve ostale grupe ispitanika prihvaćaju s manje od 50,0% odgovora što znači da se i opet priklanjaju modernoj svijesti koja implicira samosvijest i respektira značenje individue – koja sama proizvodi pretpostavke svoga života, za razliku od jedne tradicionalne/autoritarne svijesti koja strukturu moći i svoju ulogu u društvu doživljava kao (povijesno i društveno) zadanu. I ovdje se manifestira značajna razlika između uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika.

Sljedeća vrednota koja je po svome značenju tradicionalna, također pokazuje razlike među pojedinim grupama. Tvrđnju *narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da propadne* prihvaća jedino grupa uvjerenih vjernika s 57,9% odgovora, dok je sve druge grupe ispitanika odbijaju: religiozni je prihvaćaju s 46,6%, nesigurni i ravnodušni s 40,2%, nereligiozni i protivnici s 42,3%. Podaci pokazuju da su jedino uvjereni vjernici jače vezani uz vrednote nacionalne tradicije, dok sve ostale grupe, ipak inkliniraju jednom modernijem vrijednosnom sklopu. Razlika između uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika očita je i u prihvaćanju ove tvrdnje.

Tvrđnju *prošlost našeg naroda za sve nas mora biti svetinja* koja također pripada vrijednostima nacionalne tradicije, sve grupe većinski prihvaćaju, ali među njima opet postoje značajne razlike: najviše je prihvaćaju uvjereni vjernici (81,2%), religiozni (76,3%), nesigurni i ravnodušni (63,5%) te najmanje nereligiozni i protivnici religije (55,0%). Vidljivo je da s rastom religioznosti linearno raste i prihvaćanje ove vrednote. Kako ova vrednota nosi jako tradicionalno i iracionalno »opterećenje«, istodobno nosi i teškoću interpretacije. Naime, odnos prema prošlosti ne implicira nužno i negativno značenje. Ono se događa u slučaju kada je odnos prema prošlosti nekritičan i kada iracionalni odnos »poništi« pojedince kao kritički i slobodan subjekt.

Predloženu tvrdnju *nakon stoljetne eksploatacije konačno imamo priliku živjeti kao bogat narod*, prihvaćaju uvjereni vjernici s 55,7%, religiozni sa 46,2%, a sve ostale grupe s ispod 50% odgovora, što znači da i ovdje postoji značajna razlika između uvjerenih vjernika i religioznih. Kako, međutim, objasniti ovaj iznenađujući nedostatak samopouzdanja u perspektivu bogatijega života u većine ispitanika? Čini se da on reflektira dubinske potrebe u društvenoj strukturi u razdoblju tranzicijske transformacije, u kojoj se dogodila socijalna deprivacija najvećeg dijela stanovništva, kao i anomija društvenih normi i sustava vrijednosti.

U prihvaćanju tvrdnje *zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja*, također je utvrđena razlika između religijski samoidentificiranih grupa ispitanika: uvjereni je vjernici prihvaćaju sa 73,6%, religiozni s 59,1%, nereligiozni i ravnodušni s 58,1% te nereligiozni i protivnici religije s 46,0%.

Vidljivo je da jedino grupa nereligioznih i protivnika religije ne prihvaća ovu vrednotu s tradicionalnom i iracionalnom impostacijom iznad 50% te se priklanja

jednoj modernijoj svijesti koja afirmira pojedinca i njegov racionalni izbor i proceduru u društvenim ulogama.

U još jednoj tvrdnji postoje razlike među grupama – *država mora imati veću ulogu u upravljanju privredom*. Ovu tvrdnju prihvaća 58,7% uvjerenih vjernika, 53,3% religioznih, 54,4% nesigurnih i ravnodušnih, a 43,4% je nereligioznih i protivnika religije koji prihvaćaju tu tvrdnju, što pokazuje da jedino oni više akceptiraju načelo slobodnog tržišta i poduzetničkog duha. Većinski pozitivan odgovor na ovu tvrdnju može značiti i refleks iz opće socijalne deprivacije najvećeg dijela ispitanika.

Značajnu razliku između uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika pokazuje tvrdnja *interesi kolektiva uvijek moraju biti važniji od interesa pojedinca*: uvjereni je vjernici prihvaćaju s 53,3% odgovora, a religiozni s 47,5%, dok je i ostale grupe ispitanika prihvaćaju s ispod 50%, što znači da usvajaju moderne vrednote, prema kojima je pojedinac (osoba) u središtu moderne konstitucije društva i »mjerilo svih stvari«.

U analiziranim vrednotama pokazalo se da postoje razlike s obzirom na religijsku samoidentifikaciju. Razlike su pronađene na vrednotama koje u sebi nose jake patrijarhalne, autoritarne, etnocentričke, nacionalne i ekonomske značajke, a koje su bile kriterij za diferenciranje tradicionalnih i modernih vrednota. Razlike među grupama različito su se rasporedile: uvjereni vjernici više od svih drugih grupa prihvaćaju tradicionalne vrednote, a istodobno najmanje prihvaćaju moderne vrednote; religiozni ispitanici više prihvaćaju moderne vrednote, a manje tradicionalne; nesigurni i ravnodušni daju potpuno istu sliku kao i religiozni; nereligiozni i protivnici religije više od drugih grupa ispitanika prihvaćaju moderne vrednote, a manje od drugih grupa prihvaćaju tradicionalne vrednote.

Kada je riječ o tradicionalnoj ili modernoj vrijednosnoj orijentaciji, analizirane su razlike pokazale približno podjednak raspored s obje strane vrijednosne osi, i to kod svih religijski samoidentificiranih grupa ispitanika. Grupe religioznih ispitanika, kao i nesigurni i ravnodušni ispitanici, tvore čvrstu simetriju, s blagim naklonom prema modernim vrednotama. Asimetriju ove strukture stvara grupa uvjerenih vjernika sa značajnijim otklonom prema tradicionalnim vrednotama, kao i nereligiozni i protivnici religije sa značajnijim otklonom prema modernim vrednotama. Ovaj je nalaz dobiven prihvaćanjem ili odbijanjem predloženih vrijednosnih tvrdnji od samih ispitanika. Razlike su se pokazale i u odnosu na tip vrednota, kao i u stupnju religioznosti.

U tipu vrednota s jakom tradicionalnom konotacijom, raspored najviše obuhvaća vrednote koje se odnose na obitelj, nacionalnu tradiciju, državu, privatno vlasništvo. Moderne vrednote, koje ispitanici najviše prihvaćaju jesu liberalne vrednote, odnos prema strancima, mješoviti brakovi, ekonomski liberalizam, uloge muškarca i žene, odgoj djece.

Nalaz pokazuje simetričnost u rasporedu vrednota i, gledana u cjelini, vrijednosna struktura je čvrsta. Jedan dio vrednota kreće se oko graničnih vrijednosti (50%),

pa se mogu smatrati nekom vrstom interferentnoga vrijednosnog polja. Čitava struktura vrednota razlikuje se po tipu vrednota i po »jakim vrijednosnim prioritetima«, prikazanim u tablici 1. u rangovima prihvaćenosti.

3.3. Vrijednosne orijentacije i religijska praksa

Važan dio religijske prakse predstavlja učestalost odlazaka u crkvu. To je potvrđeni metodološki indikator za ispitivanje tradicionalne crkvene religioznosti. Analiza varijance napravljena je na faktorima s prediktorom crkvene prakse ispitanika (učestalost odlazaka u crkvu: nikada, rijetko, mjesečno, tjedno, dnevno). Signifikantnost od 0,01 pokazala se u pet faktora.

Tablica 5.
Vrijednosne orijentacije i religijska praksa

Učestalost odlazaka u crkvu	Faktor I. Patrijarhalizam	Faktor III. Etnocentrizam	Faktor IV. Nacionalna tradicija	Faktor V. Odnos prema vlasti	Faktor VI. Ekonomski liberalizam
	F-omjer = 6,13	F-omjer = 7,14	F-omjer = 12,61	F-omjer = 3,89	F-omjer = 4,31
Nikada	0	-	-	-	+
Rijetko	-	0	0	0	0
Mjesečno	0	0	0	0	0
Tjedno	0	+	+	0	-
Dnevno	+	+	0	+	0

Analizom varijance ispitivana je povezanost vrijednosnih orijentacija (strukturiranih u faktore) i religijske prakse (učestalost odlazaka u crkvu).

Rezultati analize varijance pokazuju da prvi faktor iznadprosječno prihvaćaju ispitanici koji odlaze u crkvu dnevno; faktor III. iznadprosječno prihvaćaju ispitanici koji tjedno i dnevno odlaze u crkvu; faktor IV. iznadprosječno prihvaćaju oni koji tjedno odlaze u crkvu; faktor V. iznadprosječno prihvaćaju ispitanici koji dnevno odlaze u crkvu; faktor VI. iznadprosječno prihvaćaju ispitanici koji u crkvu ne odlaze nikada.

Rezultati analize varijance pokazali su povezanost tradicionalnih vrijednosnih orijentacija (strukturiranih u faktore) i učestalosti odlazaka u crkvu. Prihvaćanje vrijednosti patrijarhalizma, etnocentrizma, nacionalne tradicije i odnosa prema vlasti raste s učestalošću posjećivanja crkve. Jedini izuzetak jest peti faktor koji pokazuje potpuno drugačiji nalaz, tj. iznadprosječno prihvaćanje među ispitanicima koji nikada ne odlaze u crkvu.

Rezultati analize varijance korespondiraju s ostalim nalazima u ovom istraživanju: izrazito kontrarna pozicija tradicionalnih (predmodernih) i modernih vrijednosnih orijentacija, određenih svojim vrijednosnim sadržajima i vrednotama.

3.4. Vrijednosne orijentacije i sociodemografska obilježja

U tablici 6. prikazani su rezultati analize varijance koji pokazuju razlike sociodemografskih obilježja ispitanika s obzirom na njihov odnos prema vrijednosnim stavovima. Tumačene su razlike koje su statistički značajne na razini značajnosti 0,01.

Tablica 6.
Vrijednosne orijentacije i sociodemografska obilježja

Sociodemografska obilježja	Faktori					
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Dob	F = 55,4	F = 5,6	F = 5,4	F = 33,7	F = 7,7	
18-29 godina	-	-	-	-	+	
30-39 godina	-	0	-	-	0	
40-49 godina	-	0	0	0	-	
50-59 godina	0	0	0	0	-	
60 i više godina	+	+	+	+	0	
Radni status	F = 50,9	F = 9,8	F = 8,0	F = 6,5		
Zaposlen	-	-	0	0		
Nezaposlen	-	0	0	0		
Umirovljenik	+	+	+	+		
Domaćica	+	+	0	0		
Školska sprema	F = 149,1	F = 18,7	F = 24,9		F = 32,6	
Bez škole i osnovna škola	+	0	+		+	
Srednja škola	-	0	0		0	
Viša škola i fakultet	-	-	-		-	
Zanimanje	F = 24,9	F = 6,7			F = 10,3	
Poljoprivrednik	+	0			+	
Radnik	0	0			0	
Službenik	-	-			0	
Stručnjak	-	-			-	
Osoblje zaštite i ostali	0	-			0	
Makroregija	F = 6,9		F = 8,8	F = 13,6	F = 8,5	
Zagrebačka	0		0	0	0	
Osječka	+		0	0	+	
Splitska	+		+	+	-	
Riječka	0		-	-	0	
Spol	F = 5,9					F = 9,8
Muški	+					+
Ženski	-					-
Mjesto boravka		F = 34,5			F = 19,3	
Selo	+				+	
Grad	-				-	

Razlike za varijable spol i rezidencijalni status utvrđene su t-testom na faktorima.

Kada je riječ o stavovima koji nose jaku patrijarhalnu vrijednosnu svijest, a što u sebi pretežno okuplja prvi faktor, onda je vidljivo da pripadnost toj orijentaciji značajnije od ostalih (iznad prosjeka) pokazuju ispitanici od 60 godina i stariji, da su po radnom statusu umirovljenici i domaćice, po školskoj spremi su bez škole ili s osnovnom školom, po zanimanju su poljoprivrednici, po spolu su muški ispitanici, a s obzirom na makroregiju ispitanici su iz osječke i splitske makroregije.

Ovaj nalaz pokazuje da su vrijednosni stavovi patrijarhalizma vezani uz tip predmodernog načina života, kojemu više pripadaju stariji ispitanici, s nižim obrazovnim statusom. Kao što je pokazala faktorska analiza, faktor I. strukturiraju stavovi, čiji se strogi obrasci vrijednosne svijesti ponajviše odnose na obitelj, brak, odgoj djece te uloge muškarca i žene.

Vrijednosne stavove koje je faktorskom analizom okupio drugi faktor, a koji u sebi nose jaka autoritarna sadržajna obilježja, vidljivo je da su takvom tipu vrijednosnog sklopa iznadprosječno usmjereni stariji ispitanici od 60 i više godina, umirovljenici i domaćice, te ispitanici koji žive u selu. Iz analize varijance evidentno je da tradicionalne vrijednosti, u koje ulazi i autoritarnost, iznadprosječno prihvaćaju navedene grupe ispitanika, što znači da oni dubinski /temporalno/ s godinama prenose vrijednosne obrasce svojih formativnih godina, i da nisu zahvaćeni modernim vrijednosnim sklopom.

Faktor III. koji je definiran kao etnocentrizam, iznadprosječno prihvaćaju ispitanici od 60 i više godina, umirovljenici, ispitanici bez škole ili s osnovnom školom i ispitanici u splitskoj makroregiji.

I ovu tradicionalnu vrednotu, s vrlo snažnim emocionalno-kognitivnim »nabojem«, kao i u prethodnim slučajevima prihvaćaju stariji ispitanici, nižega obrazovanja, te u splitskoj makroregiji.

Faktor IV. kojega smo imenovali faktorom snažno izražene nacionalne tradicije, iznadprosječno prihvaćaju ispitanici od 60 i više godina, umirovljenici i ispitanici s područja splitske makroregije. I u ovom se faktoru pokazuje da je životna dob jedna od najčvršćih konstanti, kada je riječ o vezanosti uz tradicionalne vrednote.

Faktor V. koji strukturira vrijednosne stavove odnosa prema vlasti, iznadprosječno prihvaćaju ispitanici od 18 do 29 godina, ispitanici bez škole ili s osnovnom školom, poljoprivrednici, ispitanici iz sela, te stanovnici osječke regije. U ovom je faktoru došlo do promjene, kada je riječ o sociodemografskom obilježju dobi, jer su upravo najmlađi ispitanici, od 18 do 29 godina, iznadprosječno prihvatili vrijednosti okupljene u petom faktoru. Promjena se dogodila i u makroregiji, što je također zanimljiv nalaz.

U faktoru VI., kojega smo imenovali ekonomskim liberalizmom, diskriminacija s obzirom na sociodemografska obilježja postoji jedino u muških ispitanika, koji jedini iznadprosječno prihvaćaju vrijednosne stavove iz ovoga faktora.

Rezultati analize varijance s obzirom na sociodemografska obilježja pokazuju da vrijednosne stavove koji u sebi nose obilježja predmodernog i tradicionalnog vrijednosnog sklopa, iznadprosječno prihvaćaju najstariji ispitanici, po radnom statusu su umirovljenici i domaćice, ispitanici bez škole ili s osnovnom školom, prema zanimanju su poljoprivrednici, po spolu su muškarci, prema makroregiji najviše ih je iz splitske te zatim osječke, a mjesto boravka im je selo.

Ovaj nalaz analize varijance potvrđuje početnu hipotezu: predmoderne i tradicionalne vrednote povezane su s nižim obrazovnim statusom, uz stariju dob ispitanika, uz selo kao mjesto boravka te uz muške ispitanike, dakle uz sve elemente jedne tradicionalne strukture društva i njoj pripadajuće vrijednosne svijesti. U tu sliku ulaze i podaci dobiveni prema makroregijama.

4. Zaključak

Svijet vrijednosti, sa svojom »semantičkom polisemijom«, u toj je mjeri integriran i interferentan u socijalnoj zbilji da se i o nalazu iz ovog istraživanja može govoriti samo u pojmovima latentnih struktura. Rezultati su dali uvid u strukturu vrijednosnih orijentacija. Odnos prema predikativnim vrijednosnim stavovima kao tradicionalnima, rasporedio se oko dvije osi: okomite i horizontalne. U rangu (»okomita os«) najviše pozicioniranih vrednota nalaze se kolektivne vrednote obitelji, države, socijalne pravde, nacionalne prošlosti, s jakim patrijarhalnim, autoritarnim, etnocentričkim i tradicionalnim emocionalno-psihološkim i socijalno-političkim značenjima, iz čega se izvode zaključci o tipu vrednota i njihovoj važnosti za ispitanike. Iznimno visok stupanj prihvaćanja tih vrednota sugerira da se radi o gotovo »ultimativnim« vrednotama. Srednje visoko pozicionirane vrednote miješanog su sastava (tradicionalne i moderne), dok su po važnosti najmanje zastupljene vrednote koje ulaze u red modernih vrednota.

Iz nalaza je vidljiva i jaka konzistentna struktura koju određuje tradicionalna i kolektivna vrijednosna svijest. Kada je riječ o »horizontalnoj osi« vrijednosne matrice, onda se pokazuje da su se vrednote rasporedile gotovo simetrično s obje strane osi. Ispitanici podjednako prihvaćaju obje vrste vrednota (tradicionalne i moderne), ali se razlikuju po tipu vrednota i stupnju njihova prihvaćanja.

Podaci pokazuju da grupa uvjerenih vjernika najviše prihvaća tradicionalne vrednote, dok grupa nereligioznih i protivnika religije najviše prihvaća moderne vrednote. Razlika između grupa uvjerenih vjernika i religioznih ispitanika pokazala se značajnom. U jednom dijelu vrednota religiozni ispitanici zauzimaju moderni vrijednosni stav, dok uvjereni vjernici ostaju uz tradicionalni vrijednosni sustav s patrijarhalnim, etnocentričkim, autoritarnim i nacionalnim preferencijama. To upu-

čuje na zaključak da grupa religioznih ispitanika ima otvoreniji stav prema modernim vrednotama, što implicira i kritičniji i diferenciraniji odnos i unutar vlastite dimenzije religioznosti. Kada je riječ o tradicionalnim vrednotama, vidljivo je da postoje razlike među grupama ispitanika: najviše ih prihvaćaju uvjereni vjernici, a manje religiozni ispitanici i protivnici religije; prihvaćanje opada s manjim stupnjem religioznosti. Nereligiozni i protivnici religije ne sudjeluju u prihvaćanju jednog dijela tradicionalnih vrednota, koje su prihvatile sve ostale grupe ispitanika. Kod prihvaćenih modernih vrednota vidljivo je da su razlike među grupama ispitanika manje nego kod tradicionalnih vrednota. Prihvaćanje modernih vrednota raste s manjim stupnjem religioznosti. Uvjereni vjernici ne participiraju u prihvaćanju jednog dijela modernih vrednota, koje su prihvatile sve ostale grupe ispitanika.

Rezultati analize varijance religijske prakse i faktorski strukturiranih vrijednosnih orijentacija pokazali su povezanost tradicionalnih vrijednosnih orijentacija i učestalijeg sudjelovanja u religijskoj praksi, kao i potpun izostanak takve prakse kod moderne (liberalne) vrijednosneorijentacije. Ovom su analizom potvrđeni i drugi nalazi u ovom istraživanju.

Nalaz iz analize varijance vrijednosti i sociodemografskih obilježja pokazao je socijalnu strukturu pogodnu za formiranje i perzistiranje tradicionalnih vrednota. Uz ovaj vrijednosni sklop vezane su kategorije ispitanika nižega obrazovnog statusa, stariji ispitanici, seosko stanovništvo, muški ispitanici, poljoprivrednici, te ispitanici iz splitske i osječke makroregije.

Vrijednosnu strukturu društva, dominantno i po prioritetima, određuje tip *tradicionalne kolektivne svijesti*, konzistentne u svojoj strukturi i konstituirane od patrijarhalnih, autoritarnih, etnocentričkih vrijednosti, te stanja svijesti s jakim nacionalnim preferencijama koja karakteriziraju vrijednosnu paradigmu predmodernog društva. Vrijednosni stavovi koji sačinjavaju moderni vrijednosni sklop prihvaćaju se sa znatno slabijim »intenzitetom prioriteta« i kao manje značajni. Vrijednosna je struktura čvrsta u svojoj cjelini i »gradi« je hijerarhija tradicionalnih vrednota.

Povezanost navedenog tipa socijalne strukture i tradicionalnih vrijednosnih orijentacija upućuje da modernizacijski procesi još uvijek nisu inicirali značajnije promjene u društvenoj strukturi: znanstveno-tehnološku integraciju i moderan način proizvodnje s visokosofisticiranom tehnologijom, visoku obrazovanost kao pretpostavku moderne produkcije, promjenu vrijednosnog stava vezanoga uz odnose među spolovima, ulogu obitelji u modernom životu, definiranje prostorne disjunkcije »ruralno-urbano« u smislu modernoga prostornog, demografskog, socijalnog i kulturnog kontinuuma, itd.

Istraživanje je pokazalo da su procesi u vrijednosnim orijentacijama kompleksni i s vlastitom unutarnjom dinamikom. Istodobno one su refleksi dubokih socijalnih prestrukturiranja i kao takve ih se može interpretirati samo u diskursu latentnih struktura i njihovih tendencija.

Može se pretpostaviti (a to su pokazali i nalazi oko »horizontalne osi« vrijednosnih orijentacija): s jačanjem modernizacijskih procesa te razvojem demokratskih institucija i procedura, i vrijednosna će se struktura pomicati u smjeru modernog sustava vrijednosti.

Literatura

1. Abramson, Paul; Inglehart, Ronald (1995.): Value Change in Global Perspective. – Ann Arbor: The University of Michigan Press.
2. Adorno, Theodor (1973.): Studien zum autoritären Charakter. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
3. Barger, K. (2004.): Ethnocentrism. – <http://www.iupui.edu/~anthkb/ethnocen.htm>
4. Beck, Ulrich (2005.): Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetska politička ekonomija. – Zagreb: Školska knjiga.
5. Berger, Peter; Luckmann, Thomas (1992.): Socijalna konstrukcija zbilje. – Zagreb: Naprijed.
6. Čaldarović, Mladen; Petak, Antun; Rihtman Augustin, Dunja; Rus Veljko; Supek Rudi (1978.): Društveni procesi i društvene vrednote. – Zagreb: Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
7. Čulig, Benjamin; Fanuko, Nenad; Jerbić, Velibor (1982.): Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih. – Zagreb: CDD.
8. Disliking Others Without Valid Reasons: Prejudice. – <http://www.mentalhelpnet.com/psychhelp/chap7/chap71.htm>, 10 pp.
9. Europsko istraživanje vrednota EVS (2000.). – *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 70 (2000) 2: 173-503.
10. Habermas, Jürgen (1983.): Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
11. Habermas, Jürgen (1988.): Filozofski diskurs moderne. – Zagreb: Globus.
12. Halmann, L.; de Moor, R. (1994.): The Individualizing Society: Value Changes in Europe and North America. – Tilburg: University Press.
13. Horkheimer, Max (1988.): Autoritet i obitelj u suvremenosti. – U: Max Horkheimer: *Kritika instrumentalnog uma*. – Zagreb: Globus, str. 215-229.
14. Horkheimer, Max (1988.): Budućnost braka. – U: Max Horkheimer: *Kritika instrumentalnog uma*. – Zagreb: Globus, str. 230-252.
15. Inglehart, Ronald (1997.): Modernization and Postmodernization. – Princeton University Press.
16. Jarry, David; Jarry, Julia (1999.): Dictionary of Sociology. – Glasgow: Harper Collins Publishers.
17. Jilek, Miroslav (2000.): Višerazinska analiza vrednota. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 205-214.
18. Kerber, Walter (2002.): Socijalna etika. – Zagreb: Sveučilište u Zagrebu: Hrvatski studiji – Studia Croatica.
19. Labus, Mladen (2000.a): Vrijednosti u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 139-167.
20. Labus, Mladen (2000.b): Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 169-203.
21. Marinović Jerolimov, Dinka (2000.): Religijske vrijednosti u Hrvatskoj. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 79-124.

22. Marshall, Gordon (1998.): *Dictionary of Sociology*. – Oxford: Oxford University Press.
23. Mumford, Lewis: *Authoritarian and Democratic Technics*. – <http://www.primitivism.com/mumford.htm>, 6 pp.
24. Parsons, Talcot (1988.): *Društva : evolucijski i poredbeni pristup*. – Zagreb: A. Cesarec.
25. Sedlmayr, Hans (2001.): *Gubljenje središta*. – Split: Verbum.
26. *Stereotypes and Prejudices*. – <http://www.remember.org/guide/History.root.stereotypes>, 18 pp.
27. Supek, Rudi (1973.): *Društvene predrasude: socijalno-psihološka razmatranja*. – Beograd: Radnička štampa.
28. Supek, Rudi (1983.): *Društvena teorija i problem vrednota*. – U: Rudi Supek: *Zanat sociologa*. – Zagreb: Školska knjiga, str. 231-269.
29. Supek, Rudi (1996.): *Modernizam i postmodernizam: ogledi iz fundamentalne antropologije*. – Zagreb: Antibarbarus.
30. Werz, M.: *Personality, Authority, Society Remarks on the Analysis as Authoritarianism and Prejudice in the Social Sciences*. – <http://www.ish.uni-hannover.de/Dateien/publik/ctheory.htm>, 12 pp.

Mladen Labus

Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

Value orientations and religiosity

Summary

Value orientations are examined in the context of modernization and transition of Croatian society. The research refers also to the religious shaping of value attitudes that are being structured into a dominant value paradigm. As to their importance in relation to the social integration, they have characteristics of socio-anthropological and cultural capacities of the highest rank. Value attitudes with a strongly expressed emotional-cognitive dimension and social-political determination include strong patriarchal, authoritarian, ethnocentric, national and traditional features. They are a discriminative criterion in determining the traditional or modern field of value priorities.

There are differences in accepting the traditional and modern values in relation to religiosity and non-religiosity of a respondent. Although the both groups of the respondents accept the both types of values, so there is an interference of these two value fields, the religious ones participate considerably more giving more priority to traditional values while the non-religious to a more modern value framework. In accepting the traditional and modern values the respondents also differ when the frequency of participating in religious practice is in question. The results of the analysis of the variance of religious practice and the value orientations structured in factors, showed a connection between the traditional value orientations and more frequent participation in religious practice, as well as a complete absence of such a practice with those respondents that accept more modern (liberal) value orientations. Value orientations are a process and they are latent by their nature, so the results of the research should be examined in the context of wider processes of modernization.

Key words: value orientations, traditional values, modern values, religiosity, non-religiosity, pre-modern society, modern society, patriarchalism, authority, ethnocentrism, national tradition, liberalism.

Received on: June 1, 2005

Accepted on: June 12, 2005

Mladen Labus

Institut de Recherches sociales à Zagreb, Zagreb, Croatie

Orientations de valeur et la religiosité

Résumé

Les orientations de valeur sont examinées dans le contexte de la modernisation et la transition de la société croate. La recherche se réfère également à la formation religieuse des attitudes de valeur qui sont structurées dans un paradigme de valeur dominant. Quand au leur importance par rapport à l'intégration sociale, ils ont des caractéristiques des capacités socio-anthropologiques et culturelles du premier rang. Les attitudes de valeur avec une dimension émotionnelle-cognitive fortement exprimée et la détermination socio-politique incluent des fortes caractéristiques patriarcales, autoritaires, ethnocentriques, nationales et traditionnelles. Ils sont un critère distinctif en déterminant le champ traditionnel ou moderne des priorités de valeur.

Il y a des différences en acceptant les valeurs traditionnelles et modernes par rapport à la bigoterie et à la non-bigoterie d'un répondant. Bien que tous les deux groupes des répondants acceptent les deux types de valeurs, ainsi il y a une interférence de ces deux champs de valeur, les religieux participent plus en accordant considérablement plus de priorité aux valeurs traditionnelles et les non-religieuses à un cadre de valeur plus moderne. En acceptant le traditionnel et les valeurs modernes les répondants diffèrent également quand la fréquence de la participation à la pratique religieuse est en question. Les résultats de l'analyse de la variance de la pratique religieuse et des orientations de valeur structurées en termes de facteurs ont montré une connexion entre les valeurs traditionnelles et la participation à la pratique religieuse aussi bien qu'une absence complète d'une telle pratique chez les répondants qui acceptent des orientations de valeur plus modernes (libérales).

Les orientations de valeur sont un processus et elles sont latentes par leur nature, ainsi les résultats de la recherche devraient être examinés dans le contexte des processus de la modernisation plus larges.

Mots clés: orientations de valeur, valeurs traditionnelles, valeurs modernes, bigoterie, non-bigoterie, société pré-moderne, société moderne, patriarcalisme, autoritarité, ethnocentrisme, tradition nationale, libéralisme.

Reçu: 1 juin 2005

Accepté: 12 juin 2005